

A Comparative Analysis of Yadegar Zariran-nameh, A Similar Text in Gharr-e-Akhbar of Moluk-e-Fars and Sirham, and Shahnameh, Inspired by Wilhelm Geiger's Theories

Hossein Salimi^{1*} | Meysam Gkalil²

1. Corresponding Author, Assistant Professor of Persian of Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Persian Gulf University, Bushehr.Iran. E-mail: hsalimi@pgu.ac.ir
2. Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities Persian Gulf University, Bushehr.Iran. E-mail: meysamadabiat@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 11/09/2023

Received in revised form:
30/09/2025

Accepted: 01/10/2025

Keywords:

Yadgar Zariran,
Tha'alibi History,
Shahnameh,
Geiger.

ABSTRACT

Comparisons and analyses of similar works from different historical periods have always provided valuable opportunities to uncover hidden details and understand the causes of their differences. In this context, represented as a triangle with vertices named Yadegar Zariran, Shahnameh (specifically, a thousand precise verses from an entry in Shahnameh), and Tarikh-e-Sha'tlibi, also known as Gharr-e-Akhbar, we observe expected similarities that clearly stem from their reference to a specific historical event. At the same time, these works exhibit differences and omissions relative to one another, which reveal points of divergence and invite further discussion. This article, employing a descriptive-analytical method and a library-based approach, aims to analyze the differences and similarities among these three texts through examination and comparison. The results indicate that the differences in the Shahnameh are more extensive and pronounced compared to the other two texts. At the same time, the account of events in Tha'alibi's History shares many similarities with Yadgar Zariran. By identifying and tabulating these differences, the audience can gain a comprehensive and analytical perspective for comparison. Finally, drawing on the theories of Geiger—a German linguist—and other inductive possibilities, the reasons for these differences are explored.

Cite this article: Salim, H., Gkalili, M. (2026). A Comparative Analysis of Yadegar Zariran-nameh, A Similar Text in Ghar-e-Akhbar of Moluk-e-Fars and Sirham, and Shahnameh, Inspired by Wilhelm Geiger's Theories. *Research in Comparative Literature*, 15 (4), 79-95.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2025.12892.2730

Extended Abstract

Introduction:

Today, one method of resolving ambiguities left in historical records is to compare similar works and identify the reasons for their differences. Uncovering the causes of these variations has consistently opened new avenues of knowledge. For this reason, Khaleghi Motlaq, after spending more than thirty years comparing fifty-five different manuscript versions of the Shahnameh, affirms the superiority of ten of them over the rest (cf. Khaleghi Motlaq, Vol. 1, 2015: 92). Here, by examining the similarities, differences, and briefly exploring their causes with the help of Geiger's theories, we aim to categorize and organize these works so that readers can extract the essential points. Similarities arise from shared content, while differences stem from the author's unique style, the historical period in which they lived, and the various sources they used. Through these comparisons, we can highlight the power of precise writing and the inclusion of detail in seemingly brief passages; alternatively, we may gain insight into the xxiotentt sf more extensive souree materials. For xxample, Tha'alabies history,ghh ihh closly resembles the Khodai-namehs, including the Shahnameh, begins with the creation narrative, describing Kiyomars and continuing through to the end of Yaddgerd III's rgign and the onset of the Arab invasion. This work, similar to the Shahnameh, is written in the prose style of Mursal and adopts a religious perspective. Each of these three works possesses unique qualities that can be critically examined individually or in pairs. Certainly, comparing all three together to form a comparative triangle will reveal valuable and insightful points; the greater the number of comparison branches, the more diverse and enriching the outcomes will be.

Method:

This essay is a documentary and theoretical research that tries to categorize the differences and similarities of the three works using a descriptive-analytical method and to recognize these differences with regard to Geiger's views in order to cover the ultimate goal of systematically categorizing and comparing the three works.

Results and Discussion:

The Yadgar Zariran is a pre-Islamic work and the oldest surviving epic recounting the war between two kings over the acceptance of a new religion versus adherence to the old covenant. When Gashtasb embraces Zoroastrianism, he faces the threat of war and the destruction of his kingdom and surrounding regions by Arjasb, the king of Khyunnan. Messengers are exchanged, and finally, with an invitation to war delivered through a letter from Zarir, the location of the battle is revealed. Gashtasb sets out for war with all his wealth and companions, accepting his fate as foretold by the prophet Jamasp. More than twenty-three members of his family are sacrificed, but ultimately, this leads to the victory of Zoroastrianism over Khyunnanism, which was a form of star worship (see: Tarikh Tha'alibi, 170). The Yadgar Zariran was first published in Persian and Pahlavi languages by Mohammad Taqi Bahar in 1314. The Gashtasb-e-Nameh, which contains the same narrative as Yadegar Zariran, was composed by Daqiqi Tusi before

Ferdowsi. Ferdowsi incorporated those verses exactly into the Shahnameh to preserve them from destruction and to serve as the third element in the analogy presented in this article. For convenience, we refer to the Shahnameh figuratively as the same thousand verses of Daqiqi and call Yadegar Zariran in imitation of the late great Iranian scholar Wilhelm Geiger (1856–1943))). The History of Tha'alabi is also the work of Abd al-Malik ibn Muhammad ibn Isu a'il Tha'alabi of the fourth century ... Even the exact name of this author has been a subject of scholarly debate among literary historians. Ignoring this minor issue and following the esteemed scholar Mujtaba Minou, we attribute the same name to him (Tha'alabi, 1368: 122). Regarding the significance of this work, it can be said that from the fourth to the sixth century, the only existing account of the Zariran Relic appears alongside the Shahnameh. After that period, only a limited number of works have addressed this event, and those only in a cursory and brief manner (Mahyar Navabi, 1374: 22). On pages 170 to 180, the History of Tha'alabi, corrected by the late Professor Minovi, describes the event of the war of Gashtab and Arjab, which contains generalities that are similar in terms of quantity and quality to the Zariran Relic, but also has some differences that will be examined.

Conclusion:

By comparing Yadegar Zariran with Thousand Accurate Verses and Tha'alabi's narration, we observe general similarities that are expected, alongside differences that range from subtle to transformative. Zariran's novella shares many similarities with Tha'alabi's "Gharr Akhbar al-Fars" in terms of overall length and content. Differences that detract from the subject are rare, occurring in only one notable instance. The most significant difference lies in Tha'alabi's approach to the beginning of the work and his attitude toward Zoroastrianism, its prophet, and its first follower. This perspective, shaped over several centuries, reflects the influence of Islamic thought, which may explain these variations.

When comparing Zariran's novella with the Shahnameh, significant differences in the subject matter become apparent. In the former, Zariran is portrayed as the hero, whereas in the latter, the narrative culminates with the heroism of Esfandiar. Additionally, the recipient of Bidarfesh's life is Esfandiar in the Shahnameh, not Bastur as in the novella. Esfandiar's name is more prominently featured in the Shahnameh, reinforcing his role in the continuation of the epic. According to the German linguist Geiger, this marked difference stems from the existence of different sources in the Pahlavi language at the time Abu Mansur Abdol Razzaq Mu'ammari composed the Khodai-nameh. Another factor is the Shahnameh's historical approach, which includes detailed accounts and epic narratives, in contrast to the Zarirnameh, which is brief and written as a lamentation rather than with the intent to document history and preserve its elements.

مقایسه همسنج یادگار زیریران نامه، متن مشابه در غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم و شاهنامه با الهام از نظریات ویلهلم گایگر

حسین سلیمی*^۱ | میثم خلیلی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران. رایانامه:

hsalimi@pgu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد ادبیات پایداری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران. رایانامه:

meysamadabiat@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

مقایسه‌ها و واکاوی آثار مشابه در دوران مختلف تاریخ همواره بهانه خوبی برای پیدا کردن نکات پنهان و علت آن اختلافات بوده است. در این مثلث که زوایایش را یادگار زیریران، شاهنامه (هزار بیت دقیقی مدخل در شاهنامه) و تاریخ ثعالبی معروف به غرر اخبار نام نهاده‌ایم، شباهت‌هایی طبق انتظار مشاهده می‌شود که بدیهتاً ناشی از ذکر یک رویداد خاص تاریخی است و درعین حال دارای تفاوت‌ها و یا حذفاتی نسبت به هم دیگر هستند که نقطه افتراق و محل بحث را می‌گشاید. این مقاله که با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد کتابخانه‌ای نوشته شده است، قصد دارد تا این تفاوت‌ها و شباهت‌ها را با بررسی و مقایسه این سه متن مورد واکاوی قرار دهد. نتایج نشان می‌دهد که تفاوت‌هایی که در شاهنامه وجود دارد در مقایسه با دود دیگر بزرگ‌تر و ملموس‌تر است و درعین حال در تاریخ ثعالبی ذکر رویدادها، شباهت‌های زیادی به یادگار زیریران دارد. در اینجا یافتن تفاوت‌ها و جدول‌بندی آن این امکان را می‌دهد که مخاطب دید کلی و تحلیلی را برای مقایسه بیابد. در انتها با استعانت از نظریات گایگر - زبان‌شناس آلمانی - و احتمالات دیگر مستدل بر استقرا به چرا جویی این اختلافات پرداخته می‌شود.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

واژه‌های کلیدی:

یادگار زیریران،

تاریخ ثعالبی،

شاهنامه،

گایگر.

استناد: سلیمی، حسین؛ خلیلی، میثم (۱۴۰۴). مقایسه همسنج یادگار زیریران نامه، متن مشابه در غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم و شاهنامه با

الهام از نظریات ویلهلم گایگر. کوش نامه ادبیات تطبیقی، ۱۵ (۴)، ۷۹-۹۵.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jcecl.2025.12892.2730

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

امروزه یکی از روش‌های برون‌رفت از ابهامات مانده در پستوی تاریخ، قیاس آثار مشابه و چرا جویی آن تفاوت‌هاست. علت‌یابی همین معلول‌ها همواره سبب گشایش پنجره‌های جدید علم شده است. از این‌روست که خالقی مطلق با صرف بیش از سی سال زمان و قیاس پنجاه‌وپنج اثر مختلف دست‌نویس شاهنامه به برتری ده تایی آن‌ها بر باقی صحنه می‌گذارد (ر.ک: خالقی مطلق، ج ۱، ۱۳۹۴: ۹۲)؛ و ما در اینجا با کنار هم نهادن شباهت‌ها، تفاوت‌ها و گریز کوتاهی به علیت آن‌ها با استعانت از نظریات گایگرا^۱، سعی در دسته‌بندی و کنار هم نهادن آن‌ها داریم به گونه‌ای که خواننده نکات لازم را با خواندن آنان بتواند استخراج کند. شباهت‌هایی که ناشی از یکسانی محتوا دارند و تفاوت‌هایی که ناشی از سبک خاص نویسنده، دوره تاریخی زیست مختص هر نویسنده و منابع متفاوت از یکدیگر است. در این قیاس‌ها می‌توان قدرت قلم پروری دقیقی و شاخ و برگ دادن به محتواهای به‌ظاهر کوتاه اشاره کرد و یا از نگاه دیگری شاید به وجود منابعی عظیم تری برد. در تاریخ *ثعالبی* نیز با تشابهی تقریبی به خدای‌نامه‌ها و از جمله *شاهنامه*، ابتدای خلقت یعنی؛ کیومرث را به شرح و توصیف می‌نگارد و تا به انتها که - یزدگرد سوم و سرآغاز حمله اعراب باشد- را ادامه می‌دهد. این رویکرد که بی‌شباهت به اثر شاهنامه نیست در سبک مرسل منشور و با رویکردی دینی نگاشته شده است. هر سه اثر قابلیت‌های خاص خود را دارند که به‌تنهایی و یا دوه‌دو موردنقد و بررسی قرار بگیرند. به نظر می‌رسد قیاس هر سه آن‌ها باهم و ایجاد یک مثلث مقایسه، نکات مفید و زیبایی را استخراج می‌کند؛ زیرا که قیاس به همان میزان که شاخه‌های بیشتری داشته باشد خروجی‌های متنوع‌تری نیز خواهد داشت.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

سؤال اصلی پژوهش آن است که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان سه اثر *یادگار زریران*، *گشتاسپ‌نامه* دقیقی - که در اینجا همان *شاهنامه* اطلاق می‌شود- و *تاریخ ثعالبی* وجود دارد؟ با در نظر گرفتن بازه زمانی تألیف هر آثار و دیگر عوامل فرامتنی آن، این پژوهش قصد دارد تا به علت اختلافات و شباهت‌ها پردازد.

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

سؤال اصلی پژوهش آن است که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان سه اثر یادگار زیریران، گشتاسپ نامه دقیقی - که در اینجا همان شاهنامه اطلاق می‌شود - و تاریخ ثعالبی وجود دارد؟
- با در نظر گرفتن بازه زمانی تألیف هر آثار و دیگر عوامل فرامنتی آن، این پژوهش قصد دارد تا به علت اختلافات و شباهت‌ها بپردازد؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

قیاس آثار در ادبیات فارسی به علت تعدد در تحریر موضوع واحد در زمان‌های مختلف و طرح جدید مسئله از زاویه نگاه مؤلفان جدیدتر سبب قیاس‌های فراوانی شده است که این سه اثر مطرح‌شده در کار ما از آن‌ها مستثنا نیستند اما تاکنون قیاس این سه اثر با همدیگر و پیگیری چرا جویی آن در مقاله‌ای مدون نشده است. از جانبی، کارهای اولیه را بزرگان ادبیات و زبان‌شناسان تراز اولی صورت داده‌اند که مسیر را برای ما هموار کرده‌اند. اولین قیاس را ویلهلم گایگر^۱ زبانشناس آلمانی در سال ۱۸۹۰ با تطبیق یادگار زیریران و شاهنامه فردوسی صورت داد که با ذکر دلایلی برای بیان اختلافات نقبی به چرایی آن زده است (W. Geiger, ۱۸۹۰: ۴۸-۴۳). اگرچه ده سال بعد گوتنبرگ^۱ در ۱۹۰۰ نسخه غرر اخبار ملوک فرس و سیرهم را کشف و به زبان فرانسه ترجمه کرد ولی قیاسی برای این مثلث به صورت مدون شکل نگرفت. بعد از گایگر، نولدکه، هم‌وطن ایشان و محبوب مردمان شرق، دست به قیاس دیگری زد که یادگار زیریران، شاهنامه و تاریخ طبری را به عنوان مثلث بررسی قرارداد (ر.ک؛ ماهیار نوابی، ۱۳۷۴: ۱۲). سه دهه بعد با ظهور بنونیست فرانسوی، رنگ و جلای شعر به یادگار زیریران بخشید و آن را به‌دوراز یک نثر ساده توصیف کرد که موافقان و مخالفانی را در پی داشت (همان: ۱۳). بعد از سرگردانی این نسخه کهن فارسی در بلاد فرانسه و آلمان، بالاخره مکان خودش را در سرزمین مادری‌اش توسط استاد محمدتقی بهار در سال ۱۳۱۴ هجری شمسی پیدا کرد که سبب پژوهش‌ها و تألیفات جدیدی شد که با ترجمه‌ای نه‌چندان خالی از نقد - از دید بزرگان زمانه - توسط ذبیح‌الله صفا از یادگار زیریران آغاز شد (ر.ک؛ صفا، ۱۳۲۲: ۳۰۶-۳۰۱)؛ و با قیاس‌های دیگری مثلاً از جانب رحیم عقیقی در دانشگاه فردوسی مشهد با موضوع بررسی ناهمانندی‌های یادگار زیریران و دقیقی طوسی ادامه یافت (ر.ک؛ عقیقی، ۱۳۵۴: ۶۶۷-۶۶۶). مهم‌ترین قیاس پیشرو را شاید باید به ماهیار نوابی با ترجمه از

زبان پهلوی و سنجش آن با شاهنامه منتسب کرد. در نهایت ما با بررسی و دسته‌بندی ناهمانندی‌های این مثلث و چرا جویی آن، کار خود را با ذکر پیشینه‌ای که رفت، دنبال می‌کنیم.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و بر مبنای چارچوب مکتب ادبیات تطبیقی آمریکایی انجام شده است. در راستای این تحقیق دیوان شعر بهبهانی و تمامی دفترهای شعری غاده السمان به دقت مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

یادگار زریران اثری است پیش از اسلام و کهن‌ترین نسخه حماسی رسیده به ما که جنگ بر سر پذیرش آیین جدید یا ماندن بر عهد قدیم از جانب دو پادشاه است. گشتاسب با پذیرش آیین زرتشت از جانب ارجاسب پادشاه خیونان تهدید به جنگ و نابودی بوم و بر و سر می‌شود. پیک‌های قاصد مبادله می‌شوند و سرانجام با دعوت به جنگ از طریق نامه زریر، مکان جنگ معلوم می‌گردد و گشتاسب نیز با تمام مال و همالان خویش به پیشواز جنگ می‌رود و تقدیر را از زبان جاماسپ پیشگو می‌پذیرد. بیشتر از بیست‌وسه تن از اعضای خانواده‌اش فدا می‌شوند، اما سرانجام پیروزی آیین زرتشت بر آیین خیونان - که ستاره‌پرستی بوده (رک: تاریخ ثعالبی: ۱۷۰) - را به همراه دارد. یادگار زریران به همت محمدتقی بهار برای اولین بار در سال ۱۳۱۴ شمسی به دو زبان فارسی و پهلوی چاپ شد. گشتاسب‌نامه که همان روایت یادگار زریران است، توسط دقیقی طوسی پیش از فردوسی به نظم کشیده شد. فردوسی آن ابیات را عیناً در شاهنامه آورده تا از گزند نابودی در امان و ضلع سوم مثلث ما برای قیاس این مقاله باشد.

از این رو ما برای راحتی کار شاهنامه را مجازاً در معنای همان هزار بیت دقیقی می‌گیریم و یادگار زریران را به تقلید از ایران‌شناس بزرگ فقید ویلهلم گایگر آلمانی (۱۸۵۶-۱۹۴۳ م)، زریرنامه می‌نامیم. تاریخ ثعالبی نیز اثر عبدالملک بن محمد بن اسماعیل ثعالبی نیشابوری قرن چهارم است که حتی نام دقیق این نویسنده نیز محل مناقشه ذهنی تاریخ‌شناسان ادبی بوده و ما با صرف نظر از این موضوع فرعی و به تبعیت از استاد بزرگ مجتبی مینوی همان نام مذکور را برای او نسبت می‌دهیم (ر.ک: ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۲۲). در اهمیت این اثر می‌توان گفت که از قرن چهارم تا قرن ششم تنها روایت موجود از

یادگار زریران در کنار شاهنامه است و بعد از آن نیز آثاری محدود با نگاهی گذرا و سریع به این رویداد پرداخته‌اند (ر.ک: ماهیار نوایی، ۱۳۷۴: ۲۲).

تاریخ ثعالبی در صفحات ۱۷۰ تا ۱۸۰ به تصحیح مرحوم استاد مینوی به بیان رویداد جنگ گشتاسب و ارجاسب پرداخته که حاوی کلیاتی هرچند مشابه از نظر کمی و کیفی با زریران نامه است ولی دارای تفاوت‌هایی نیز است که بررسی خواهد شد.

۱-۲. قیاس شاهنامه و یادگار زریران

تحریر یادگار زریران به پیش از اسلام و شاید تا به زمانه اشکانی برسد (ر.ک: گایگر، ۱۸۹۰: ۴۵). از طرفی اثر دقیقی طوسی به ۴۰۰ سال بعد از ورود اسلام بر اساس شاهنامه منشور ابومنصوری نگاشته شده است.

یادگار زریران در حدود ۳۰۰۰ کلمه است ولی گشتاسب نامه ۱۰۰۰ بیت و بالغ بر ۷۰،۰۰۰ کلمه که در همین جا تفصیل بیشتر در کار دقیقی هویدا است. اکنون به جزئیات بیشتر این تفاوت با یک مفهوم ساده ریاضی می‌پردازیم.

تابع پوششی در ریاضیات به ما می‌گوید که میزان پوشش خروجی در ورودی چگونه است (لیتهلد، ۱۳۸۶: ۱۲۱)؛ و اگر شاهنامه را ورودی و یادگار زریران را خروجی بگیریم مشاهده می‌کنیم که تمام موضوعات متن یادگار به استثنای مواردی که حذف شده‌اند همگی در ۱۹۰ بیت شاهنامه گنجانده شده‌اند و بیش از ۸۰۰ بیت دیگر محل افتراق دو اثر است. در ادامه به بازگشایی این اختلافات می‌پردازیم.

۱-۱-۲. گستردگی روایت در شاهنامه و کوتاهی جزئیات در زریران نامه

با مقایسه تعداد ابیات شاهنامه و محدود کلمات زریران نامه به سرعت می‌توان به وجوه افتراق‌ها پی برد. در شاهنامه بیش از ۱۸۷ بیت به شرح نامه‌های گشتاسب به ارجاسب و برعکس پرداخته است در حالی که در زریران نامه تمام سخنان دو پادشاه در چند بند کوتاه گنجانده شده است.

در زریران نامه از بند چهار تا بند بیست و دوم در چند سطر، کوتاه و سریع چنین می‌خوانیم:

«و از سوی ایشان بیدرفش جادوگر و نامخواست هزاران با دو بیور سپاه گزیده به پیام‌آوری به ایرانشهر آمد... ابراهیم دبیران مهست نامه را مهر کرد و بیدرفش جادوگر و نامخواست هزاران نامه را

پذیرفتند و به گشتاسب شاه نماز بردند و برفتند» (آموزگار، ۱۳۹۲: ۱۴). ولی در توصیف ردوبدل‌نامه‌ها در شاهنامه بیت زیر گویای گسترده‌گی کار است:

پس آگاه شد نره‌دیوی از این هم اندر زمان شد بر شاه چین

(فردوسی، ۱۳۹۴: ۴۳)

همین بیت که در آغاز توصیف‌نامه‌های دو پادشاه‌گزینش شده است، آشکارا می‌گوید که شرح شاهنامه گسترده‌تر و دارای مطالبی است که در یادگارزیریران دیده نمی‌شود؛ به‌عنوان مثال، وجود جاسوس یا جواسیسی که جابجا‌کننده اخبار باشند را همین بیت به ما گوشزد می‌کند.

۲-۱-۲. ذکر جزییات نبرد دو سپاه در شاهنامه و فقدان بیان نبردهای تن‌به‌تن در زیرنامه

لحظات پرتلاطم نبرد هر مقدار که در شاهنامه با جزییات گفته در زیرنامه اندک است و محدود به چند کلمه. در زیرنامه از نبردهای تن‌به‌تن چیزی نمی‌خوانیم ولی در شاهنامه این نبردها با ذکر جزییاتی در حدود ۵۲ بیت به نظم شده است.

در زیرنامه، مواردی چنین می‌بینیم:

«و پیام‌آوران آگاهی دهند که جز مغ مردان که آب و آتش بهرام را می‌ستایند و نگاهبانی می‌کنند، از ده‌ساله تا هشتادساله، هیچ مردی در خانه نماند... پس سپاه به حرکت درآید، پیلبانان بر پیل روند و ستوربانان بر ستور روند، گردونه داران بر گردونه روند...» (همان: ۱۹).

جز این موارد که مقدمات آغاز نبرد است هیچ سخنی از محتوای نبرد نیست و گویا متن تلاشی بر ذکر نکردن این موارد دارد درحالی‌که در شاهنامه فقط در توصیف بارش تیر از دو جناح چنین می‌خوانیم:

بکردند یک تیرباران نخست بسان تگرگ بهاران درست

بشد آفتاب از جهان ناپدید چه داند کسی کان شگفتی ندید

پوشیده شد چشمه آفتاب ز پیکانه‌اشان درفشان چو آب

تو گفتی جهان ابر دارد همی وزان ابر الماس بارد همی

زان گرزداران و نیزه‌وران همی تاختند آن بر این، این بر آن

هوای جهان بود شب گون شده زمین سر به سر پاک گلگون شده

(فردوسی، ۱۳۹۴: ج ۳، ۸۵)

شش بیت برای شروع تیراندازی در حالی که اندک کلامی از کل ماجرای نبرد در زیرنامه نرفته است.

۲-۱-۳. شرح آرایش سپاه در شاهنامه و نبود این شرح در زیرنامه

در شاهنامه، سپهسالار و قلب سپاه، زریر است و میمنه، اسفندیار، میسر و پشت سپاه به ترتیب در دست گرامی کرد، فرزند جاماسب و بستور است. در حالی که یادگار زریران از شرح این آرایش و عناوین خالی است. در بندهای ۶۹ و ۷۰ با اشاره‌ای به تعداد سپاهیان هر دو جبهه دشمن و اسکانشان در نقطه بالای کوه، جنگ آغاز می‌گردد:

به گرد گرامی سپرد آن سپاه	که فرزند بود او ز دستور شاه
و پنجه هزار از سوار دلیر	سپهدش را داد، فرخ زریر
بدو داد لشکر میان سپاه	که شیر جهان بود و همتای شاه
پس پشت لشکر به بستور داد	چراغ سپهدار فرخ نژاد

(همان: ۵۷)

در ادامه آرایش سپاه حیوانات را نیز در ابیات زیر مشاهده می‌کنیم:

پس ار جاسب، شاه سواران چین	بیاراست لشکرش را همچنین
بدو داد یک دست از آن لشکرش	که شیر یله نامدی از برش
دگر دست را داد بر گرسار	بدادش سوار گزین سد هزار
میانگاه لشکرش را همچنین	سپاهی بیاراست خوب و گزین
بدادش بدان جادوی خویش کام	کجا نامخواست هزارانش نام

(همان)

۲-۱-۴. تفاوت فاحش در قهرمان‌های دو اثر و پایان دادن به حماسه

تفاوت عمده و اصلی شاهنامه و زریران نامه که سبب فاصله افتادن این دو اثر از یکدیگر می‌شود، در پایان آن است. در زریران نامه، قهرمان، بستور است. کین پدر را می‌ستاند، کشنده بیدرفش جادو است،

قهرمانانه به جنگ می‌رود، پدر را در تنگنای اذن دادن می‌گذارد و آن مویه دردناک را بر بالین می‌خواند، اولین تعزیه و مرثیه‌خوانی را در فرهنگ ادبیات ایران به نام خویش ثبت می‌کند. محوریت این داستان کوتاه، بر قامت بستور خردسال استوار است و در انتهای روایت، اسفندیار به دو بار ذکر نام، کوتاه و آرام ظاهر می‌شود. ارجاسب را فراری می‌دهد و پیروزی را قطعی می‌کند که ذکر دلاوری‌هایش در مجموع، ۵۰ کلمه را هم دربر نمی‌گیرد. داستان، سریع خاتمه می‌یابد. از اسفندیار، مجموعاً فقط سه بار و از بستور ۱۴ بار با شرح، سخن رانده می‌شود. در ادامه به بیان وجه تمایز به شاهنامه که می‌نگریم، قهرمان، اسفندیار است، بستور به تنهایی کین پدر را نمی‌ستاند، اسفندیار، کشنده بیدرفش جادو و انتقام گیرنده نهایی است، بستور در حاشیه است و اسفندیار در متن؟

آنچه ذکر شد را در ابیات شاهنامه این‌گونه می‌یابیم:

چو اسفندیار آن گو تهمت	خداوند اورنگ با سهم و تن
ز آن کوه بشنید بانگ پدر	به زاری به پیش اندر افگند سر
خرامید و نیزه به جنگ اندرون	ز شرم پدر سرفکنده نگون
یکی دیزه ای برنشسته بلند	بسان یکی دیو جسته ز بند
بدان لشکر دشمن اندر فتاد	چنان چون درافتد به گلبرگ باد

(همان: ۶۵)

این ابیات، سرآغاز نقطه اوج و قدرت تمایی - و نه آغاز - رزم اسفندیار است و تا پیش از صد و سی بیت بعد از آن ادامه می‌یابد و این گواهی است بر تفصیل راندن سخن از اسفندیار و به حاشیه راندن بستور.

سپس در ابیاتی، کشنده بیدرفش جادو را به نام اسفندیار ثبت می‌کند و بعد از آن ابیاتی که دستور اسفندیار به پایان کشتار و تسلیم دشمنان است، آورده می‌شود که نشان از در رأس بودن اسفندیار و جوهر بیشتر بخشیدن به مهر اقتدار او در گشتاسب‌نامه و سپس ادامه تألیف شاهنامه تا لحظه نبرد سوزناکش با رستم است:

فروید آمد از باره اسفندیار	سلیح زیران گو نامدار
از آن جادوی پیر بیرون کشید	سرش را ز نیمه تن اندر برید...

(همان: ۶۸)

و سپس دستور اسفندیار به ترحم و پایان جنگ، چنین می آید:

بدارید دست از گرفتن کنون مبندید کس را، مریزید خون

متازید و این کشتگان مسپرید بگردید و این خستگان بشمرید

(همان: ۶۹)

۲-۲. مقایسه یادگار زریران با تاریخ ثعالبی

۲-۲-۱. تشابه در کم حجمی روایت

از لحاظ حجم برخلاف شاهنامه روایت ثعالبی بسیار نزدیک به یادگار زریران است و کلیات ماجرا نیز همخوان با زریران نامه است جز مواردی که در ادامه بیان می شود.

۲-۲-۲. نوع نگرش متفاوت به دین و قهرمانان روایت

اولین و شاید بارزترین اختلاف که می توان کشف و بحث کرد و چه بسا مسبب ریشه در اختلافات بعدی این دو اثر دانست، دین ستایی و دین ستیزی یکی و دیگری است. در زریران نامه به صورت محتوایی و کلی نه با ذکر مستقیم متن با رویکردی مثبت و مقدس به زرتشت که دعوی پیامبری دارد و گشتاسپ به عنوان اولین پذیرنده این آیین نو یاد می شود. به عنوان مثال در بند هجده زریران نامه استنباط مذکور حاصل می شود:

«نخست اینکه ما این دین ویژه را رها نکنیم و با شما هم کیش نباشیم. ما این دین ویژه را از اورمزد پذیرفتیم و رها نکنیم بلکه ماه دیگر نوش خواری کنیم.» (آموزگار، ۱۳۹۲: ۱۷).

اما در تاریخ ثعالبی عکس آنچه گفتیم رخ می دهد. نویسنده به نقل از تاریخ طبری و سپس به قلم خویش سرآغاز روایت را با انتساب کلماتی چون خیانت، دروغ، گفتارهای مهمل و... به زرتشت پیامبر آغاز می کند:

«زردشت از مردم فلسطین بود. وی چندی خدمتگزار یکی از شاگردان ارمیای پیامبر... به او خیانت کرد و بر او دروغ بست و سخنانی به او نسبت داد که نگفته بود. او بر وی نفرین کرد و زردشت به برص دچار گشت...» (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۶۸).

و به همین طریق زاویه دید مثبتی به گشتاسپ ندارد و بیدادگری را در کلماتش با نام او همراه می کند. به عنوان مثال:

«گشتاسپ آن (دین زرتشت) را پذیرفت و مردم را ناگزیر ساخت که به کیش او درآیند و بسیاری از مردم خود را بکشت تا آن کیش پذیرفتند و به آن سر فرود آوردند» (همان).
 ثعالبی در ادامه به نقل از دیگری این‌گونه اسفندیار را توصیف می‌کند:
 «دیگری نیز گفته است که اسفندیار پیش از پدر به زردشت گرویده و دین او، راست و درست نداشته بود و در آن باره بیشتر بر مردم سخت می‌گرفت و کشتار می‌کرد» (همان).
 بنابراین، اولین و بزرگ‌ترین اختلاف از جنس نوع نگرش به موضوع است که ریشه در مذهب، زمانه حاکم و گذر چند صدساله دو تحریر دارد.

۲-۲-۳. اختلاف در آغازگری جنگ

اختلاف دیگر در تقدم و تأخر نامه‌نگاری‌هاست. در *زریران*، ارجاسب پادشاه خیون‌ها آغازکننده نگارش نامه است و جنگ طلب معرفی می‌شود. در حالی که در *تاریخ ثعالبی* گشتاسب، نگارنده نامه نخستین و دعوت کننده شاه خیون‌ها به آیین جدید است؛ یعنی بنا بر روایت ثعالبی، ما با یک تبلیغ دینی عظیم باستانی به قیمت خونخواهی و خون ریختن طرفین را که تا امروزه گریبان بشریت را گرفته روبرو هستیم. البته با ذکر اختلافی که قبل از این ذکر شد می‌توان این مورد را حدس زد و شروع ماجرا را به گشتاسپ نسبت داد. لکن به‌عنوان شاهد و مثال برای این اختلاف می‌توان به متن زیر از ثعالبی اشاره کرد:

«گشتاسپ به او نامه نگاشت و سفیری فرستاد و او را به کیش به زردشت بخواند» (همان: ۱۸).
 در حالی که در *یادگار زریران* این‌گونه می‌خوانیم:

«پس ارجاسب خداوندگار خیونان را آگاهی آمد که گشتاسپ شاه با پسران، شاهزادگان، درباریان و همالان خویش، این دین ویژه مزدیسنا را از اورمزد پذیرفت. پس دشواری گرانی برای ایشان بود؛ و از سوی بیدرفش جادوگر و نامخواست هزاران با دو بیور سپاه گزیده به پیام‌آوری به ایران‌شهر آمد.» (آموزگار، ۱۳۹۲: ۱۴).

آنچه از اختلاف در قسمت بالا ذکر کردیم در دو متن آورده شده مشهود است که در سیره *الملوک ثعالبی*، گشتاسپ شاه آغازگر نامه و بالطبع شروع کننده آتش جنگ بوده ولی در *یادگار زریران*، ارجاسب به تمام و کمال شروع کننده بوده است. تفاوت نگاه دو نویسنده در دو بازه زمانی مختلف با رویکردهای دینی و جانب‌دارانه‌شان نیز قابل تأمل است.

۴-۲-۲. اختلاف در میزان سابقه دشمنی

اختلاف دیگر از ذکر دشمنی دیرینه ارجاسب با گشتاسب و پیدا شدن بهانه‌ای برای جنگ از طریق نامه مرسوله در روایت ثعالبی نام برد که در زریران نامه ذکر از آن نرفته است:

«گشتاسب به او نامه نگاشت و سفیری فرستاد و او را به کیش زردشت بخواند. ارجاسب ناآرام شد و به خشم آمد و بهانه‌ای یافت و گفت دلیلی برای ستیز به دست آمد. کینه دیرین آشکار کرد و آنچه در درون داشت بیرون ریخت» (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۷۳).

۵-۲-۲. اختلاف در جزئیات متعدد

از موارد کلی که عبور کنیم، اختلاف‌ها در جزئیات نیز کم نیستند. اختلافاتی در رویارویی ابتدایی دو سپاه تانوع پیروز اسفندیار در انتهای... در روایت ثعالبی ما شاهد دیدار نزدیک گشتاسب و ارجاسب پیش از جنگ هستیم، درحالی که در زریران نامه سخنان دشمن گونه، بی‌روح و درنهایت تهدیدآمیز توسط پیغامبران دو طرف ردوبدل می‌شود. مورد دیگری که روایت ثعالبی به سرعت از آن گذر کرده و به مانند زریران نامه بسط داده نشده، پیشگویی جاماسپ است که قسمت نتیجه نهایی در یک خط فقط بیان شده است.

مورد دیگر تفاوت بیان آرایش سپاه است که ثعالبی همچون شاهنامه ذکر کرده است و در یادگار زریران محذوف است. ذکر این آرایش را که با کمی تفاوت از شاهنامه است از کتاب تاریخ ثعالبی عیناً می‌آوریم:

«سپس گشتاسب... زریر، برادر خود و لشکریان زریر فرمان او را در میمنه و فرزند او، بستور را در میسره و اسفندیار را در قلب سپاهیان ایران مستقر ساخت و فرمان داد تا بر طبل‌ها بکوبند» (همان: ۱۷۶).

دیگر موارد افتراق زریران نامه با تاریخ ثعالبی بیشتر در قسمت‌های آغازین متن است، مثل خشم گرفتن گشتاسب بر جاماسپ بعد از شنیدن پیشگویی او و بیان رخدادها تلخ که در اثر ثعالبی، متن بازگویی این رخداد را نمی‌بینیم و همین گونه است قوت قلب دادن زریر و بستور و اسفندیار به گشتاسب برای وعده پیروزی که باز در اثر مشابه از بیانش محروم است.

«پس گشتاسب شاه چون آن سخن شنید، از پیشگاه به زمین افتاد به دست چپ کارد و به دست راست شمشیر گیرد و به جاماسپ حمله کند و گوید که درست می‌آور...» (آموزگار، ۱۳۹۲: ۲۶).

سطور آخر زریران نامه که اسفندیار ظاهر می‌شود و ارجاسب را از گوش و دست و پا ناقص می‌کند و بر خری بی دم به سمت بومش رهسپار می‌کند نیز در تاریخ ثعالبی مشاهده نمی‌شود.

در تاریخ ثعالبی آخرین قسمت‌های جنگ که نام اسفندیار برای رزم و پایان دادن به آن آمده چنین می‌خوانیم:

«سپس اسفندیار و گرامی کرد و بستور با قهرمانان ایرانی بر ترکان حمله آوردند و با گرز و شمشیر صفوف آنان را در هم شکستند و آنان را بکشتند و از اسب به زیر افکندند و بشکستند. میدان جنگ که از غبار تیره بود، با فرار ارجاسب و یارانش روشنی یافت و بازمانده لشکرش امان خواستند...» (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۷۹).

همان‌گونه که در متن دیدیم، هیچ اشاره‌ای به آن پایان خشونت‌بار اسفندیار بر ارجاسب دیده نمی‌شود و چه‌بسا نویسنده بیشتر بر پایان دادن جنگ، امان دادن بازماندگان دشمن، گرامی‌داشت یاد زریر، تقسیم غنائم و بخشش بر بینوایان قلم رانده است که شباهت زیادی به روایت شاهنامه دارد. گرچه از دید زوتنبرگ با ذکر دلایلی شاهنامه فردوسی منبع ثعالبی نبوده است (همان: ۶۹). قابل ذکر است؛ از بیان نظرات گایگر در مورد متن تاریخ ثعالبی محرومیم زیرا گوتنبرگ که اولین بار در سال ۱۹۰۰ میلادی نسخه خطی تاریخ ثعالبی را نمایان کرد گایگر کار تحقیق بر شاهنامه و زریرنامه را سال‌ها پیش به پایان برده بود. حال اینکه چرا گایگر در ۴۳ سال عمر پایانی خویش نقبی بر این قیاس نزده، پرسشی است که پاسخش نه‌چندان مهم است و نه محور کار ما.

آثار / موضوعات	زریرنامه	شاهنامه	تاریخ ثعالبی
دوره زمانی تحریر	قبل از اسلام	قرن چهارم	قرن چهارم
میزان تفصیل در روایت	کم	زیاد	کم
نوع نگرش به آیین حماسه	مثبت	مثبت	منفی
نوع نگرش به کی گشتاسب	مثبت	مثبت	تقریباً منفی
آغازگر نامه	ارجاسب	ارجاسب	گشتاسب
نام فرزند زریر	بستور	نستور (بستور)	بستور
پاسخ به نامه ارجاسب	زریر	زریر و اسفندیار و جاماسپ	زریر و اسفندیار و نزدیکان
قهرمان نهایی حماسه	بستور	اسفندیار	بستور
خشم گشتاسب بر پیشگو	دارد	ندارد	ندارد

وجود دارد	وجود ندارد	وجود ندارد	دبدر دو پادشاه پیش از آغاز جنگ
ندارد	ندارد	دارد	ناقص‌العضو کردن ارجاسب توسط اسفندیار

اکنون که مقایسه یادگار زیریران با شاهنامه و روایت ثعالبی بیان شد در جدولی تمام آنچه گفته شد با اندک افزودنی‌هایی دیگر که مجال بیانش نرفت می‌آوریم تا به یک نتیجه کلی برسیم.

۲-۳. چرایی اختلاف در شاهنامه و زیریران نامه و تاریخ ثعالبی

در شاهنامه قهرمان اسفندیار است و در زیریران نامه، زیریر. گایگر زبان‌شناس آلمانی در مقاله‌ای مفصل چنین بیان می‌کند که: «اسفندیار از قهرمانان حماسه استاد طوس است و تاب به زیر سایه رفتن قهرمانی بستور را ندارد و علت دیگری برای تداوم بخشیدن به این تغییرات که می‌آورد این است که فردوسی که از منبع خدای نامه ابومنصور معمری تبعیت می‌کند، آن منبع دارای منابعی پهلوی بوده متفاوت از یادگار زیریران که سبب تغییرات عمده در اثر ابومنصور و متعاقب آن دقیقی و فردوسی را شده است» (ویلهلم گایگر، ۴۸-۴۳). ماهیار نوابی نیز در مورد نوع نگارش یادگار زیریران و مقایسه آن با شاهنامه چنین می‌نویسد: «دلیل یکسان نبودن کامل یادگار زیریران را با روایت دقیقی از این داستان، باید در نوع تألیف آن دو یافت. یکی تعزیه نامه و نمایشنامه است که باید جنبه نمایشی آن اهمیت بیشتری داشته باشد و مانند هر نمایشنامه دیگری با افزودن شاخ و برگ‌های بسیار به اصل داستان، احساس بیننده را برانگیزاند و دیگری تاریخ است که ناچار به جنبه تاریخی آن باید توجه بیشتری داشته باشد و بیشتر از خدای نامه‌ها پیروی کرده باشد.» (ماهیاری نوابی، ۱۳۷۴: ۱۰).

دلیل دیگری که برای این اختلافات می‌توان افزود مشاهده بسط و قبض در آثار فردوسی است که با یک استدلال استقرائی می‌توان آن را شرح داد که هر چند واقفیم بر برنده نبودن تیغ این استدلال‌ها در جوامع علمی، به ویژه ریاضیات، لکن وجود شاهد و مثال‌هایی که می‌آیند بر این ادعا گواهی می‌دهند. منظور از بسط و قبض نگاری، شرح رویدادها در سال‌های آغازین استاد طوس است که به تفصیل گراییده می‌شود و با گذر زمان و گذشتن از پل‌های آهین جوانی و میان‌سالی، شتاب‌زدگی در اثرش به علت عبور از پل چوبین پیری و تلخی روایت هویدا می‌شود. همان‌گونه که قسمت اساطیری به شرح مفصل می‌رود ولی درعین حال در انتها سرنوشت شش پادشاه پایانی ساسانی به تنها شش یا هفت بیت شاید اندکی بیشتر برای هر کدام به شکلی شتاب‌زده بسنده می‌شود و یا در نمونه‌ای دیگر کشته شدن مریم به دست شیرین در تک‌بیتی چند کلمه‌ای خلاصه می‌شود:

به فرجام شیرین ورا زهر داد شد آن نامور دخت قیصر نژاد

(فردوسی، ۱۳۹۴: ۱۰۱۱)

حکیم طوس، خود نیز این شتاب‌زدگی را ناشی از دل‌زدگی از غم‌انگیز بودن پایان کار به حساب می‌آورد:

کنون پادشاهی شاه اردشیر بگویم که پیش آمدم، ناگزیر

(همان: ۱۰۶۵)

از «ناگزیری» در انتهای بیت پیداست که ناگزیر است که کار آغاز کرده را به انتها برساند و الا اگر ناچاری نبود چه بسا دوست می‌داشت چراغ شمع و سیاهی قلم و آتش درونش را باهم به کشتن دهد تا این‌گونه سرانجامی را تحریر نکند. به همین منوال می‌توانیم فراخی زمان و گسترده نویسی را در اثر دقیقی ناکام در آغاز راه دلیلی بر گسترده کردن مطلب بینداریم. کزازی در خصوص این بیت مفصل و زیبا چنین می‌گوید: «قید ناگزیر، از دید معنی‌شناسی و روان‌شناسی، بسیار پرمعنی و گویاست و بازنمای و رازگشای. استاد از سرودن و بازگفتن بخش تاریخی شاهنامه چندان خشنود نیست و آن را گونه‌ای بایستگی و ناگزیری برای خویش می‌داند، زیرا نمی‌خواهد که سرگذشت ایران نافرجام بماند. سرودن این بخش، به‌ویژه پاره‌هایی از آن که به یک‌بارگی سرشت و ساختاری تاریخی دارد و از تاب‌وتب و شرار شور اسطوره‌ای و حماسی بی‌بهره است، کاری است جانشکار و دل‌شکن که او را به ناچار پیش آمده است، پاره‌هایی که اگر استاد را در سرودن آن‌ها چاره و گریزی بود هرگز سروده نمی‌شدند. از آن است که او گاه ناشکیب و خسته‌دل پهنه‌ای از سخن را در چند بیت بازمی‌گوید و دریایی را در کوزه‌ای می‌ریزد...» (کزازی، ۱۳۹۹: ۵۲۰). همان‌گونه که از زبان کزازی نیز شنیدیم ایشان نیز به‌سرعت بخشیدن کلام فردوسی در قسمت تاریخی و حذف شور و شرار کلامی گذشته معتقد است.

با اتکا به نظریه گایگر، می‌توان همین سخنان را در چرا جویی اختلاف بین تاریخ‌ثعالبی و یادگار زریران مشاهده کرد. با توجه به موجود بودن متون پهلوی با همه گزنده‌های باد اعراب بادیه‌نشین و حفظ و انتقال اندک منابعی از پهلوی به هند (ر.ک: زرین‌کوب، ۱۳۹۴: ۳۹)، میتوان به دسترسی ابومنصور معمری و عبدالملک بن محمد بن اسماعیل‌ثعالبی با احتمالی قریب به یقین به این منابع زنده مانده، ایمان حاصل کرد.

اگر به دنبال علت اختلاف پرننگ تاریخ ثعالبی و زریرنامه در باب موضوع نگاهشان به زرتشت باشیم - که پیش تر ذکرشان رفت - باید مذهب نویسنده، زمانه او، جنس حاکمیت حاکم و قلم زدن دستوری و آزاد را مدنظر قرارداد. ثعالبی شاعر، نویسنده و تاریخ نگار مسلمان ایرانی است که بیش از ۱۶۰ تألیف دارد که همگی به زبان عربی است. زبان و دین عرب را و حتی نژادشان را ستایش می کند. زمانه محمود و مسعود و قبل از آن دربار بخارا را تجربه کرده است هر اثری را به فراخور زمانه زیستن به شخص یا اشخاصی اهدا کرده است (ر.ک: ثعالبی، ۱۳۶۸: ۴۸). زمانه‌ای که ترکان و تازیان بر کشور اندیشه داشتند و فضای سیاسی مذهبی بعد از دوره آزاداندیشی سامانی در حال شکل گیری بوده، سخن از زرتشت و اولین پیرو او گشتاسپ، در شکل نکوهش نه چیزی است عجیب، خاصه آن که خود نویسنده گرایش به عرب گرایی داشته، هرچند افرادی چون محمد فضایی این گرایش را معلول از جبر زمانه و اندیشه حاکم بر زمان شاعر می دانسته‌اند (ر.ک: همان: ۵۴).

۳. نتیجه گیری

با مقایسه یادگار زریران با هزار بیت دقیقی و روایت ثعالبی به شباهت‌هایی کلی که مورد انتظار است و تفاوت‌هایی بعضاً اندک و بعضاً دگرگون ساز می‌رسیم. زریرنامه با غرر اخبار الفرس ثعالبی از لحاظ حجم و محتوای کلی شباهت‌های فراوان دارد و تفاوت‌های منحرف کننده موضوع جز در یک مورد، کمتر مشاهده می‌شود؛ و آن اختلاف بزرگ رویکرد ثعالبی به شروع اثر و نگرش نسبت به آیین زرتشت و پیامبر آن و اولین پیرو آن بوده است که با ذکر دلایلی گذر زمان چند صدساله، نفوذ اسلام در اندیشه‌ها می‌تواند پوشش دهنده این چرایی باشد. در قیاس زریرنامه و شاهنامه تفاوت‌های دگرگون کننده موضوعی دیده می‌شود به نحوی که در اولی، زریر قهرمان است در دومی با قهرمانی اسفندیار خاتمه می‌یابد، ستاننده جان بیدرفش، اسفندیار است نه بستور. نام اسفندیار بر قلم شاهنامه بیشتر و خوش تر می‌نشیند و جایگاه او را برای ادامه حیات شاهنامه مستحکم تر می‌کند. این اختلاف پرننگ از دید گایگر زبان شناس آلمانی ناشی از وجود منابعی متفاوت از زبان پهلوی در زمانه تحریر خدای نامه ابومنصور عبدالرزاق معمری بوده است. دلیل دیگر رویکرد تاریخی شاهنامه به موضوع و ذکر جزئیات و حماسه‌ها است در مقابل زریرنامه‌ای که کوتاه و به صورت تعزیه نه به هدف ذکر تاریخ و حفظ مؤلفه‌های آن نگارش شده است.

بسط و قبض نگاری نویسنده نیز می تواند علت احتمالی دیگری بر این اختلافات باشد. به عبارتی؛ حکیم طوس با فراخی زمان اولیه به گسترده نوشتن آغاز و در انتها با تنگی زمان و تلخی موضوع قلم را کوتاه می کند. با شاهد و مثال هایی که آوردیم این ادعا را به صورت استقرایی ثابت کردیم.

۴. پی نوشت ها:

(۱). در علوم دیگر نیز چنین بوده است به عنوان مثال توماس گالوا ادیسون با انجام بیش از هزار آزمایش و مقایسه بر روی لامپ خلأ به ماده لازم برای روشنایی درازمدت آن پی می برد و در این حین صدها نکته علمی استخراج می شود و همین گونه است آزمایش های مایکل فارادی برای کشف میدان الکتریکی.

منابع

- آموزگار، ژاله (۱۳۹۲). یادگار زریران. چاپ ۱. تهران: معین.
- ثعالبی، عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۱۳۶۸). غرر اخبار ملوک فارس و سیرهم. ترجمه محمد فضایی. تهران: نقره.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۹۴). پیرایش شاهنامه. ج ۱ و ج ۳. چاپ ۱۳. تهران: سخن.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۸۱). سخن های دیرینه. به کوشش علی دهباشی. ج ۱، تهران: افکار.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۹۷). گل رنج های سخن. به کوشش علی دهباشی: دکتر محمود افشار با همکاری نشر سخن.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۹۴). سیری در شعر فارسی. چاپ ۱۰. تهران: سخن.
- عقیقی، رحیم (۱۳۵۴). مجله دانشکده ادبیات، دانشگاه فردوسی مشهد. سال یازدهم، شماره ۴-۶۶۶-۶۷۶.
- کزازی، میر جلال الدین (۱۳۹۹). نامه باستان. ج ۹، ج ۷. تهران: سمت.
- لیتهدل، لوییس (۱۳۸۶). ریاضیات پیش دانشگاهی. ج ۱. چ ۱۰. تهران: پاریاب.
- ماهیار نوابی، یحیی (۱۳۷۴). یادگار زریران. چاپ ۱. تهران: اساطیر.

References

- Amouzgar, J. (2013). *Yadegar Zariran*. 1st edition. Tehran: Moein Publications. (In Persian).
- Tha'alabi, Abdul Malik bin Muhammad bin Ismail (1989). *Gharr Akhbar Maluk Fars and Sirham*. Translated by Mohammad Fazaili. Tehran: Noghre Press. (In Persian).
- Khaleghi Motlaq, J. (2015). *The Editing of Shahnameh*. Vol. 1 and Vol. 3, 13th edition. Tehran: Sokhan Publishing House. (In Persian).
- Khaleghi Motlaq, J. (2002). *Ancient Words*. With the help of Ali Dehbashi. Vol. 1, Tehran: Afkar Publishing House. (In Persian).
- Khaleghi Motlaq, J. (2018). *The Flowers of the Pain of Speech*. With the help of Ali

- Dehbashi. Dr. Mahmoud Afshar Publications in cooperation with Sokhan Publishing. Vol. 1(In Persian).
- Zarrinkoob, A. H. (2015). *A Journey in Persian Poetry*. 10th edition. Tehran: Sokhan Publishing House. (In Persian).
- Afifi, R. (1975). *Journal of the Faculty of Literature*, Ferdowsi University of Mashhad. Year 11, Issue 4, 666-676. (In Persian).
- Kazazi, M. J. (2019). *Ancient Letter*. Vol. 9, Ch. 7. Tehran: Samt Publishing.
- Leitheld, L. (2007). *Pre-university Mathematics*. Vol. 1. Ch. 10. Tehran: Paryab Publishing House. (In Persian).
- Mahyar Navabi, Y. (1995). *Yadegar Zariran*. 1st edition. Tehran: Asatir Publications. (In Persian).

مقارنة بين نص يادكار زيربان نامه، وهو نص مشابه في غر أخبار ملوك الفارس، و سيرهام وشاهنامه المستوحاة من نظريات فيلهلم جيجر

حسين سليمي^١ | ميثم خليلي^٢

١. الكاتب المسئول، أستاذ مساعد، قسم اللغة والأدب الفارسي، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة خليج فارس، بوشهر، إيران. البريد الإلكتروني: hsalimi@pgu.ac.ir
٢. طالب الماجستير في أدب المقاومة، قسم اللغة والأدب الفارسي، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة خليج فارس، بوشهر، إيران. البريد الإلكتروني: meysamadabiat@gmail.com

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	لطالما كانت مقارنات وتحليل الأعمال المتشابهة في فترات تاريخية مختلفة ذريعة جيدة لاكتشاف نقاط الاختلاف وأسبابها. في هذا المثلث، الذي أطلقنا على زواياه اسم يادكار زيربان، والشاهنامه (ألف آية دقيقة من المدخل في الشاهنامه)، وتاريخ التعليق، المعروف باسم غار أخبار، توجد أوجه تشابه متوقعة ترجع بوضوح إلى ذكر حدث تاريخي محدد، وفي الوقت نفسه، توجد اختلافات أو سهو عن بعضها البعض مما يفتح نقطة اختلاف ونقاش. تهدف هذه المقالة، المكتوبة بأسلوب وصفي تحليلي ومنهج مكثبي، إلى تحليل هذه الاختلافات والتشابهات من خلال فحص ومقارنة هذه النصوص الثلاثة. تُظهر النتائج أن الاختلافات في الشاهنامه أكبر وأكثر واقعية مقارنة بالنصين الآخرين، وفي الوقت نفسه، فإن ذكر الأحداث في تاريخ التعليق يتشابه كثيراً مع يادكار زيربان. هنا، يتيح العثور على الاختلافات وتبويبها للجمهور إيجاد وجهة نظر عامة وتحليلية للمقارنة. وأخيراً، وبمساعدة نظريات جايجر - اللغوي الألماني - واحتمالات أخرى قائمة على الاستقراء، يُستكشف سبب هذه الاختلافات.
الوصول: ١٤٤٥/٠٢/٢٦	
التقيح والمراجعة: ١٤٤٧/٠٤/٠٧	
القبول: ١٤٤٧/٠٤/٠٨	
الكلمات الدلالية:	
يادكار زيربان،	
تاريخ تعليق،	
شاهنامه،	
جايجر.	

الإحالة: حسين سليمي، ميثم خليلي (١٤٤٦). مقارنة بين نص يادكار زيربان نامه، وهو نص مشابه في غر أخبار ملوك الفارس، و سيرهام وشاهنامه المستوحاة من نظريات فيلهلم جيجر. بحوث في الأدب المقارن، ١٥ (٤)، ٧٩-٩٥.

© الكتاب.

DOI: 10.22126/jcl.2025.12892.2730

النشر: جامعة رازي

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی